

YARGITAY KARARLARI IŞIĞINDA İŞ KANUNU AÇISINDAN TARIM İŞLERİ

(4773 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler de Dikkate Alınarak)

Yrd. Doç .Dr. M. Fatih UŞAN***

GİRİŞ

Tarım işleri, İş Hukuku uygulamasında önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte tarım işlerinin ayrı bir İş Kanununa bağlı olarak düzenlenmesi gerektiği, 4773 sayılı Kanunun¹ kabulüne kadar, mevzuatta² da bu tür işlerin, kapsam dışında tutulmalarıyla benimsenmiştir³. Zira, tarım işlerinin özelliği gereği, mevcut İş Kanunu hükümleri ile tarım işlerini düzenleme altına almak, oldukça zordur⁴. 1475 sayılı İş Kanunu da ayrı

* S. Ü. Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** Bu çalışma, Kasım 2002 tarihine kadar Mevzuatta yapılan değişiklikler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

¹ 9.8.2002 tarih ve 4773 sayılı İş Kanunu, Sendikalar Kanunu İle Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun için bkz. 15.8.2002 t. ve 24847 S.lı RG.

² Aksoy'a göre, "... daha 1934 yılında eski iş yasası hazırlanırken, tarım işçileri için ayrı bir tasarımın hazırlanmakta olduğundan söz ediliyordu", Aksoy, Suat, Tarım İşçilerinin Hukuki Durumları, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982, s.76.

³ 3008 sayılı Eski İş Kanunu da tarım işlerini kapsam dışında bırakmıştı. Gerçekten 25.1.1950 tarih ve 5518 sayılı Kanunla değişik İş K.m.2/Ç'ye göre, "Deniz ve hava nakliyatı ile tarım işlerinde bu kanun hükümleri uygulanmaz. Şu kadar ki:.... 3- Her türlü tarım sanatlarına ait işler, çiftliklerde ve ormanlar içindeki bina inşaatı, fabrika işleri, hava hattı ve dekovil inşaatı ve nakliyatı ve çiftliklerin bünyesinde kurulmuş olup ziraat aletlerini ve parçalarını tamir eden ve işçileri zaman zaman diğer ziraat işlerinde çalıştırılan atelyeler dışında kalan sanayi karakteri galip mahiyetteki her nevi atelyeler bu kanun hükümlerine tabidir". 3008 sayılı Kanundan sonra yürürlüğe konan 931 sayılı İş Kanunu da 1475 sayılı İş Kanunu ile aynı hükümleri içermekteydi. Gerçekten, İş Kanunu m.5'e göre de, "Aşağıda belirtilen hususlarda bu kanun hükümleri uygulanmaz.... 2. Tarım işlerinde (Orman tali yolları dahil).... Şu kadar ki, c) Tarım sanatları ile tarım aletleri makine ve parçalarının yapıldığı atelye ve fabrikalarda görülen işler, ç) Tarım işletmelerinde yapılan yapı işleri, d) Halkın faydalanmasına açık veya işyerlerinin müstemilati durumunda olan park ve bahçe işleri, Bu kanun hükümlerine tabidir".

⁴ Öğretide, tarım işlerini düzenleme altına alacak ayrı bir iş kanununun çıkarılmasının bile çok zor olduğu vurgulanmıştır. Yeleğçi'ye göre, "Tarım işlerinin çok değişik şekillerde olması, tarım işçi ve işverenini tanımlama güçlükleri, tarım alanındaki işgücünün mevsimlere göre başka bölgelere göç etmesi gibi nedenler İş Kanununun tarım işlerinde uygulanmasını, hatta özel bir Tarım İş Kanununun çıkarılmasını da zorlaştırmaktadır. Ancak ül-

bir tarım iş kanununu çıkarılması esasını benimsemiş⁵, düzenleme yapılınca kadar da asgari ücrete ilişkin hükümlerin tarım işçilerine uygulanacağını öngörmüştür⁶. Yine, tarım işçilerine uygulanabilecek bir diğer İş Kanunu hükmü de, iş ve işçi bulmaya ilişkindir (İş K.m.85). Yasa ayrıca, tarım işlerine ücretin tanımı (İş K. m.26), ücretin saklı kısmı (İş K.m.28), zarar karşılığı kesinti (İş K.m.31) ve ücret kesintisine (İş K.m.32) ilişkin İş Kanunu hükümlerinin de uygulanması gerektiğini düzenlemiştir (Ek m.3)⁷.

Mevcut bu hükümlere karşın, ayrı bir tarım iş kanunu kapsamında düşünülen tarım işçileri, 4773 sayılı Kanunla İş Kanunu kapsamına

kemizde bağımlı olarak çalışanların çoğunun tarım alanında bulunduğu düşünülürse, bunların çalışma şartlarının düzenlenmesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır", bkz. *Yelekçi*, Memduh/*Yelekçi*, İlhami, İş Kanunu Külliyatı, Ankara 1992, s.59. Ayrıca bkz. *Saymen*, Ferit Hakkı, Türk İş Hukuku, İstanbul 1954, s.227-228; *Esener*, Turhan, İş Hukuku, 3.B., Ankara 1978, s.112; *Ekonomi*, Münir, İş Hukuku, Ferdi İş Hukuku, C.1, İstanbul 1984, s.66; *Çelik*, Nuri, İş Hukuku Dersleri, 15.B., İstanbul 2000, s.61; *Süzek*, Sarper, İş Hukuku (Genel Esaslar-İş Akdi), İstanbul 2002, s.199; *Günay*, Cevdet, Şerhli İş Kanunu, Ankara 1998, s.241; *Akyiğit*, Ercan, İçtihatlı ve Uygulamalı İş Kanunu Şerhi, Ankara 2001, s.198; *Bülbül*, Mehmet, Tarım İşçileri, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982, s.23. Tarım işi ile sanayi ve hizmet kesiminde yapılan işler arasındaki farklılıklar ve tarım işçisinin çalışma şartları vs. gibi konulardaki özelliği ve ağırlığı hakkında bkz. *Kılıç*, İlknur, Tarımda Ücretle Çalışanların Çalışma Sorunları: Tarım İş Yasası'nın Eksikliği, Kamu-İş, C.3. S.3, Ocak 1994. s.35 vd. Ayrıca tarım işlerinde sözkonusu problemler ve bunların ergonomik yaklaşımla çözümü için bkz. *Baron*, Sherry/*Estulf*, Cherly F./*Steege*, Andrea/*Lalich*, Nina, Ergonomics for Farm Workers, US. Department of Health and Human Service, Cincinnati 2001, s.1 vd. Buna karşın, tarımda çalışanlar için ayrı bir İş Kanunu çıkarılması yerine, mevcut 1475 sayılı İş Kanunu kapsamına tarım işlerinin de alınmasının isabetli olacağı yönünde bkz. *Tarım-İş*, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu, 21 Nisan 1992, Ankara, Ankara 1992, s.8-11.

⁵ Bu yönde çeşitli zamanlarda ayrı Tarım İş Kanunu Taslakları bile hazırlanmıştır. Bunlarla ilgili olarak bkz *Aksoy*, Tarımda İş Hukuku, Ankara 1969, s.99 vd.; *Heral*, İsmail, Tarım İş Kanunu Tasarısının İşveren Açısından Tahlili, Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, MPM., Ankara 1971, s.97 vd.; *Ekmekçioğlu*, Hüseyin, Tarım İş Kanunu Tasarısının İşçi Açısından Tahlili, Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, MPM., Ankara 1971, s.109 vd.; *Aydemir*, Fatih, Türkiye'de Orman İşçileri, Ankara 2000, s.7 vd. (Söz konusu eser, Türk-İş'in internet sayfasından, word belgesi olarak indirilmiştir. Bu nedenle sayfa numaraları orijinal metinle uyumsuzluk gösterebilir).

⁶ İş K.geç.m.4'e göre; "*Tarım İş Kanununun yürürlüğe girmesine kadar tarım işçilerinin asgari ücretleri bu Kanunun 33 üncü maddesindeki esaslara göre ve ayrıca tespit olunur.*

Tespit olunan bu ücret, Tarım İş Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, o Kanun uyarınca asgari ücret tespit oluncaya kadar geçerlidir.

Tarım ve orman işçilerinin asgari ücretlerinin tespiti sırasında Komisyona Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlıkları ile T. Ziraat Odaları Birliği ve tarım ve orman işkollarında kurulu en çok üyesi bulunan işçi sendikalarından da birer temsilci katılır".

⁷ İş K.Ek m.3'e göre, "*5 inci maddenin birinci fıkrasının 2 numaralı bendi ile 5 numaralı bendinde sayılan işyerlerinde çalışan işçiler hakkında 26, 28, 31 ve 32 nci madde hükümleri uygulanır. Bu maddelere muhalefet halinde ilgililer hakkında muhalefete ilişkin ceza hükümleri tatbik edilir".*

alınmışlardır. Ancak hemen belirtelim ki, bu düzenleme **15.3.2003** tarihinde yürürlüğe girecektir. İkinci bir özellik ise, İş Kanununun tüm tarım işlerine değil, **elliden fazla işçinin çalıştırıldığı tarım işlerinin yapıldığı işyerlerinde uygulanacak olmasıdır**⁸. Ön tasarıda bulunmayan bu hüküm, kanunlaşma aşamasında İş Kanununa girmiştir. Ancak, yapılan değişiklik, bir takım problemlere de yol açacaktır⁹. Kanunun yürürlük tarihinin 15.3.2003 olması nedeniyle umulur ki, bu yanlışlık düzeltilir. Bir kere, elli işçinin tesbiti problemlere neden olabilir. Mevzuat içerisinde elli işçi kıstası genellikle çalıştırma zorunluluğu (sakat ve eski hükümlü istihdamı gibi) hallerinde karşımıza çıkmaktadır. Elli işçi sayısına işyerinde çalışan her işçinin girip girmeyeceği, özellikle tarım işlerinin genellikle mevsimlik olması da dikkate alınır, sorun teşkil edebilir. Yine elli işçi sayısının mutlaka tarım işinde çalışanları mı kapsamı gerektiği üzerinde de durulmalıdır. Zira bir işyerinde tarım işi dışında, İş Kanunu kapsamına giren herhangi bir başka iş de (birlikte) yapılıyor olabilir. Yasanın ifade tarzından bu tam olarak anlaşılammakta ise de, elli işçi tabirinin yorumlanmasında, tarım işinde çalışsın çalışmasın tüm işçilerin dikkate alınması daha isabetli olur. Gerçi Kanun, İş Kanunu kapsamına giren tarım işleri için geçerli olacak husus ve hükümleri içeren bir Yönetmeliğin altı ay içerisinde çıkarılmasını öngörmekteyse de, ortada mev-

⁸ 4773 sayılı Kanun m.11'e göre "25.8.1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanununun 5 inci maddesinin birinci fıkrasının (2) numaralı bendi "50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım işlerinin yapıldığı iş yerlerinde" şeklinde değiştirilmiştir".

⁹ Ön tasarıda tarım işlerinin kapsamda yer alması ile ilgili olarak mevcut İş Kanunu hükümleri korunmuştu. Gerçekten İstisnalar başlığını taşıyan m.4'e göre, "Aşağıda belirtilen işlerde ve iş ilişkilerinde bu kanun hükümleri uygulanmaz:....

b. Tarım işlerinde (orman tali yolları dahil),

c. Aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri,

Şu kadar ki:.....

3) Tarım sanatları ile tarım aletleri, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işler,

4) Tarım işletmelerinde yapılan yapı işleri.

5) Halkın faydalanmasına açık veya işyerinin eklentisi durumunda olan park ve bahçe işlerinde,

6) Deniz İş Kanunu kapsamına girmeyen ve tarım işlerinden sayılmayan, denizlerde çalışan su ürünleri üreticileri ile ilgili işler bu kanun hükümlerine tabidir". Bunun yanında Ön Tasarı ücrete ilişkin hükümlerin tarım işlerine de uygulanacağını öngören İş K Ek.m.3'ü de korunmuştu. Gerçekten Tarım İşlerinde Çalışanların Ücretlerinin Güvencesi başlığını taşıyan Ön Tasarı m.118'e göre, "Bu kanunun 4 üncü maddesinin 1 inci fıkrasının 2 numaralı bendinde sayılan işyerlerinde çalışan tarım İşçileri hakkında 34, 37, 39, 40 inci madde hükümleri uygulanır. Bu maddelere aykırılık hallerinde ilgililer hakkında ilgili ceza hükümleri uygulanır". Böylelikle Ön Tasarı da ücretin korunması ile ilgili bir takım hükümlerin İş Kanunu kapsamına girmeyen tarım işçilerine uygulanabilmesine imkan tanımış, diğer taraftan da ayrı bir iş kanunu ile tarım işlerinde çalışanların durumunun tesbit edilmesini öngörmüştür.

cut aksaklık ve sorunların Yönetmelik ile çözümlenemeyeceği düşünce-sindeyiz¹⁰.

Ayrıca, bilindiği üzere, İş Kanununda yer alan hükümlerin bir kısmı tarım işlerine uygun değildir. Tarım işleri için ayrı bir yasal düzenlemenin yapılması gereklidir. Oysa çıkarılacak Yönetmelik ile bu hükümlerin bağ-daştırılabilmesi mümkün değildir. Bir başka ifadeyle, özel olarak tarım işleri için geçerli olması gereken kuralların mevcut yasa hükümleri ile çelişir ve/veya çatışır bir biçimde Yönetmeliğe alınması da doğru değildir. Kaldı ki, elliden az işçinin bulunduğu işyerlerinde yine İş Kanunu hükümleri uygulanamayacaktır. Bunlar için ayrı bir İş Kanunu mu çıkarılacaktır? Görüldüğü gibi elliden fazla işçinin çalıştığı tarım işlerinin yapıldığı işyerlerinde yapılan işlerin İş Kanunu kapsamına alınması isabetli olmamıştır¹¹. Olması gereken, İş Kanunu kapsamına girmeyen tarım işlerinin ayrı bir yasa ile düzenleme altına alınmasıdır. Henüz yürürlüğe girmeyen bu hususun düzeltilmesinde isabet vardır.

Belirtmekte fayda var ki, buradaki incelememiz İş Kanunu açısından olacaktır. Tarım işinin Sosyal Sigortalar Kanunu açısından özeliği ile tarım işlerinde çalışanların sigortalılığı üzerinde durulmayacaktır. Ancak yeri geldikçe tarım işinin anlaşılması açısından, sözkonusu kişilerin sigortalılığını açıklayan Yargıtay kararlarına da değinilecektir.

¹⁰ 4773 sayılı Kanun Ek m.4'e göre "*Tarımdan sayılan işlerde çalışanların, çalışma koşullarına ilişkin hükümleri, hizmet akdi, ücret, işin düzenlenmesi ile ilgili hususlar altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir*".

¹¹ Bu değişikliği eleştiren Ergin'e göre. "... 4773 sayılı Yasanın 1 maddesinde İş Kanununun 6. maddesinde değişiklik yapma ve ona bend ekleme ile tarım işçisinin beklentisi TARIM İŞ KANUNU konusunu halletmiş oldular mı?... Neden ayrı bir Deniz İş Kanunu ve neden ayrı bir Basın Mesleğinde Çalışanlar ve Çalıştıranlar Kanunu olduğunu ve gerekçesini bilenler, neden, TARIM İŞ KANUNU yerine 1475 sayılı kanuna bir madde eklemeyi ve ortahğı daha da karıştırmayı seçtiniz... Kanun yapma tekniğinin kanun koyucu tarafından delinmiş olduğu bir yana Tarım İşin ayrı bir konu olduğu, çalışan ve çalıştıranların tabi olacağı hükümlerin farklı olması gerektiği komisyonlarca bilinmemekte midir? 1475 sayılı Kanunun bir çok maddesinin tarım iş alanında uygulaması dahi olmayacaktır ve uygulanmak istenen bir çok hüküm de tarım işin niteliği ile bağdaşmayacağı için uygulanamayacaktır...". Ergin, Berin, Seçim Yatırımı Yöntemlerinden 4773 sayılı Yasa, Neden Türkiye'yi İleri Taşıyacak İş Kanunu Çizgilerini İçeremedi ? İşveren C.XL, S.12, Eylül 2002, s.18. Öğretide daha önce de İş Kanunu hükümlerinin tarım ve orman işlerinde uygulanamayacağı ifade edilmekteydi. Gerçekten *Kızılay*'a göre, "Her ne kadar orman işlerinin bir bölümünde 1475 sayılı İş Kanunu hükümlerinin uygulanmasının da gerektiği esas ise de, bu Kanunu iyice incelediğimizde bunun daha çok kapalı işyerleri için hazırlanmış olduğunu, açık arazi çalışmaları için yeterli kuralları koymadığını görürüz. Orman işletmeciliğinde işin düzenlenmesini, yıllık ücretli izin haklarının tesbitini, işçi sağlığı ve iş güvenliğini, sakat ve eski hükümlü işçi çalıştırma koşullarını... 1475 sayılı İş Kanunu çerçevesinde yürütmek mümkün değildir", *Kızılay*, Erkal, Orman İşçilerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982, s.149-150.

I. TARIM İŞİ KAVRAMI

İş Kanununda tarım işinin ne olduğu 15 Ağustos 2002 tarihine kadar açıklanmamıştı¹². Dolayısıyla bu konuda bir boşluk vardı¹³. Bununla birlikte, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çıkarmış olduğu bir Genelge'de tarım ve orman işini şu şekilde tarif etmiştir: "(Orman ve tarım işleri deyimi); arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolu ile bitki, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini ifade eder"¹⁴. 31.8.1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu¹⁵ da orman işlerini açık bir biçimde tanımlamamıştır. Ancak, Kanunda, ağaçlama, bakım, imar, yol yapımı, kesme, toplama, taşıma, imal gibi işlerin, orman işleri olduğu vurgulanmıştır (m.40/1).

İş Kanununda, tarım ve orman işinin tanımlanmamasından doğan boşluk, 4773 sayılı Kanun ile giderilmiştir. Her ne kadar Kanun,

¹² Gelir Vergisi Kanunu kendi açısından zirai faaliyeti (tarımsal faaliyeti) tanımlamıştır. Gerçekten GVK.m.52'ye göre, "*Zirai faaliyeti arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretim, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılar ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder.*

Bazı nebat ve hayvan nevelerinde istihsalin doğrudan doğruya arazi üzerinde yapılması zirai faaliyetin mahiyetini değiştirmez.

Aşım yaptırmak maksadıyla erkek damızlık beslenmesi, çiftçiye ait her türlü ziraat makina ve aletlerinin başka çiftçilerin zirai istihsal işlerinde çalıştırılması da zirai faaliyetlerden sayılır.

Mahsullerin değerlendirilmeleri maksadıyla ve zirai istihsale müteferri olarak işlenmesi de zirai faaliyete girer. Ancak, bu ameliye, aynı teşebbüsün cüzünü teşkil eden bir işletmede vukua geliyorsa, bu ameliyenin zirai faaliyet sayılabilmesi için işletmenin sinai bir müessese ehemmiyet ve genişliğinde olmaması ve faaliyetini, cüzün teşkil ettiği teşebbüsün mahsullerine hasretmesi şarttır.

Satışların dükkan ve mağaza açılarak yapılması halinde, mahsullerin dükkan ve mağazaya gelinceye kadar geçirdikleri safhalar zirai faaliyet sahasında kalır. Çiftçiler tarafından doğrudan doğruya zirai faaliyetleri ile ilgili alım satım işlerinin tedviri için açılan yazıhaneler, faaliyetleri bu mevzuatın kapsamı dışında kalmak şartıyla dükkan ve mağaza sayılmaz...", 6.1.1961 t. ve 10700 S.lı RG. Bunun gibi, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu da, tarımsal faaliyeti, ekim, dikim, bakım, üretim, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veya doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle bitki, orman, hayvan ve su ürünlerinin üretimini, avlanmasını, avcılar ve yetiştiriciler tarafından muhafazasını, taşınmasını sağlamak veya bu ürünlerden sair bir şekilde faydalanmak suretiyle faaliyet şeklinde açıklamaktadır (Kanun m.3/b). Bkz. 20.10.1983 t., 18197 S.lı RG.

¹³ Öğretide bazı yazarlar, İş Kanunu'nun tarım işini tarif etmemesi nedeniyle diğer bazı kanunlarda kullanılan tanımların İş Kanununda da dikkate alınabileceği görüşünde iken, haklı olarak *Uygur* bu görüşe karşı çıkmaktadır. Zira, diğer yasalar, tarım işini kendi uygulamaları açısından dikkate aldıklarından onların tanımının benimsenmesi İş Kanunu açısından isabetli olmaz. Bkz. *Uygur*, Turgut, İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kavramlar, Yargılama, Ankara 1980, s.309; aynı doğrultuda, *Kızılay*, s.147.

¹⁴ Genelge için bkz. 28.10.1977 t. ve 16098 S.lı RG.

¹⁵ 8.9.1956 t. ve 9402 S.lı RG.

15.3.2003'te yürürlüğe girecek ise de, yürürlüğüne kadar geçerli olan dönem içerisinde de kanaatimizce uygulama alanı bulacaktır. Zira bu alandaki boşluk, yargı kararları ile doldurulmaktadır. Kanunun yürürlük aşamasına kadar mahkemeler, Yasanın benimsemiş olduğu tarım işi tanımlamasını dikkate alabilirler.

Yasa koyucu 4773 sayılı Kanun ile İş K.m.6'da değişiklik yapmaktadır. İş K.m.6 sanayi ve ticaret işlerinin neler olduğunu düzenlemektedir. Şimdi, bu maddede tarım işinden ne anlaşılması gerektiği de hüküm altına alınmaktadır. Gerçekten 4773 sayılı Kanun m.1'e göre, "25.8.1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanununun 6 ncı maddesinin başlığı ile (III) numaralı bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve aynı maddeye aşağıdaki bent eklenmiştir.

Sanayi, ticaret ve tarım işleri:

III. Bu Kanunun uygulanması bakımından tarımdan sayılacak işler şunlardır:

a) Her çeşit meyveli ve meyvesiz bitkiler; çay, pamuk, tütün, elyaflı bitkiler; turunçgiller; pirinç, baklagiller; ağaç, ağaççık, omca, tohum, fide, fidan; sebze ve tarla ürünleri; yem ve süs bitkilerinin yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı, araştırılması, bunlarla ilgili her türlü toprak işleri, ekim, dikim, aşı, budama, sulama, gübreleme, hasat, harman, devşirme, temizleme, hazırlama ve ayırma işleri, hastalık ve zararlılarla mücadele, toprak ıslahı, çayır, mera, toprak ve su korunması işleri,

b) Fidanlık ve ağaçlandırma, tabii ve suni tensil, orman koruma ve bakımı (yangın dahil), orman imar ve ıslahı, tohum toplama, ormancılık araştırma (sulama, dikim, yetiştirme, bakım), tali orman yolu yapımı ve onarımı, amenajman, silvikültür, orman ürünleri istihali, ana depolara nakil, son depolarda istif ve tasnif, millî parkların yapım, bakım ve geliştirilmesi işleri,

c) Her türlü iş ve gelir hayvanlarının (arı, ipek böceği ve benzerleri dahil) yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı ve bunlarla ilgili bakım, güdüm, terbiye, kırkım, sağım ve ürünlerinin elde edilmesi, toplanması, saklanması işleri ile bu hayvanların hastalık ve asalaklarıyla mücadele işleri,

ç) 854 sayılı Deniz İş Kanunu hükümleri saklı kalmak kaydıyla, kara ve su avcılığı ve bu yoldan elde edilen ürünlerin saklanması, taşınması ve üretilmesi işleri.

IV. Yukarıda sayılan işler dışında kalan bir işin bu Kanunun uygulanması bakımından sanayi, ticaret veya tarım işlerinden sayılıp sayılmadığını belirlemeye, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığının görüşleri alınarak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yetkilidir".

Kanunla tarım işinden ne anlaşılması gerektiğinin açık olarak belirtilmesi, uygulamada Yargıtay kararlarına konu olmuş ve tarım işinden sayılmayan bazı işlerin tarım işi olarak nitelendirilmelerine, buna karşın, tarım işi olarak nitelendirilenlerin de tarım işi sayılmamalarına yol açacaktır. Buna ilişkin aşağıda örnekler verilecektir.

İş Kanununda yapılan değişikliğe kadar, Yargıtayın hareket noktası, üretme ve yetiştirme süreci tamamlandıktan sonra yapılan faaliyetlerin tarım işi olarak nitelendirilmemesi esasına dayanmaktadır¹⁶. Tarım işinde önemli olan üretme, yetiştirme ve bakımdır¹⁷. Yalnız, bir şeyin üretim, bakım ya da yetiştirilmesi de yetmez, işin bu belirtilenlerle çok yakın bir ilişki içerisinde de olması gerekmektedir¹⁸. Yargıtay'a göre, "Fidan dikmek, fidanların dibini bellemek, çiçek dikmek ve bunların otlarını temizlemek tarım işidir. Tarım işi yapan işçinin açtığı dava İş Mahkemesinin görevi dışındadır"¹⁹. Bunun gibi, zeytin toplama işi²⁰, seracılık ve bahçecilik işleri²¹, bahçe temizlik işleri²², ormanda ağaç kesme işi²³, mantar üretimi işi²⁴, sulama suyu tevzii işçiliği²⁵, tarlayı traktörle sürme işi²⁶, orman tali

¹⁶ Yarg.10.HD., 29.4.1974, 2452/3428, *Yelekçi*, Memduh, Notlu-İzahlı-İçtihatlı, Sosyal Sigortalar Kanunu, 7.B., Ankara 1987, s.57.

¹⁷ "Üretim, bakım ve yetiştirme, tarım işinin başlıca özelliklerindedir. Bu ana özellikleri içermeyen hizmetlerin tarım işi sayılmayacağı tartışılmaz", Yarg.10.HD., 30.6.1983, 3431/3575, *Yelekçi*, s.56.

¹⁸ Yargıtay, tarım işini toprak ve bazen de denizle bağlantılı olsa da, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretim-yetiştirme ve bakımı işi olduğunu benimsemekte, bunu yaparken de görülen işin galip vasfına bakmakta, emeğin doğrudan bu tür işlerde yoğunlaşmasını gerekli görmektedir. Bkz. *Akyiğit*, İş Kanunu, s.198.

¹⁹ Yarg.9.HD., 3.4.1979, 4258/4858, *Egemen*, Erdal/ *Temiz*, Semih, İş Hukuku Mevzuatı ile İlgili Örnek Kararlar (1967-1991), İstanbul 1991, s.11.

²⁰ Yarg.9.HD., 17.12.1985, 9506/12086, *Çenberci*, Mustafa, İş Kanunu Şerhi, 6.B., Ankara 1986, s.234.

²¹ Yarg.9.HD. 13.3.1996, 1995/30139, 1996/5281, *Günay*, Cevdet İlhan, İş Mahkemeleri Kanunu Şerhi, Ankara 2000, s.48 dn.41 (*Akyiğit*, İş Kanunu, s.203); Yarg.9.HD. 16.10.1995, 11294/31679, *Akyiğit*, İş Kanunu, s.202.

²² Yarg.9.HD., 24.12.1969, 15607/2275, *Çelik*, s.61 dn.3.

²³ Yarg.10.HD., 15.11.1976, 3192/7680, *Uygur*, s.368.

²⁴ Yarg.9.HD., 9.10.1995, 31399/30798, *Günay*, s.260.

²⁵ Yarg.3.HD., 23.10.1978, 6073/6294, *Eşmelioğlu*, İbrahim, Gerekçeli Açıklamalı-İçtihatlı İş Kanunları ve Mevzuatı, Ankara 1986, s.147.

²⁶ Yarg.3.HD., 12.12.1978, 7266/7360, *Eşmelioğlu*, s.148.

yolunda greyder şoförlüğü işi²⁷, tarım işi sayılır ve Kanun kapsamında değildir^{28 29}.

Öğretide ise tarım işi, bitkisel ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi için toprağın iyileştirilip, işlenmesi ve hayvan yetiştirilmesi biçiminde tanımlanmaktadır³⁰. Yargıtay uygulamasına göre de, "Salt hayvan bakıcılığı bir tarım işidir ve bu tür davalar iş mahkemesinde görülemez"³¹. Yine hi-

²⁷ Yarg.13.HD., 4.5.1982, 2855/3408, *Eşmelioğlu*, s.148.

²⁸ Uygulamada tarım işyerinde üretilen gıda maddelerini kente taşıyan, orada gerekli yerlere dağıtım yapan ve işyeri için gerekli malzemeyi satın alıp dönüşte işyerine getiren kamyon şoförü, ona dağıtım işinde yardımcılık yapan, ayrıca gıda maddelerinin torbalanmasında ve kamyonu yüklenmesinde yardımcı olan şoför yardımcısı, ölçüm işinde çalışanlar, tarım işyerindeki aşçı, fırın, ambar memuru, katip, muhasebeci, ambulans şoförü sigortalı sayılmış, bunların yaptıkları işler de tarım işi olarak nitelendirilmemiştir. Bunun yanı sıra, traktör sürücüsü ve yardımcısı, hayvan bakıcısı, sulama ve ürünleri taşıma işini birlikte yapanlar ise tarım işinde çalışmakta olan tarım işçileridir. Bkz. *Çenberci* 1986, s.180-181.

²⁹ *Aydemir'e* göre Yargıtay, orman işlerinde fidanlık ve ağaçlandırmada çalışanlar ile, tabii ve suni tevsil faaliyetlerini, toprak muhafaza ve mera ıslah faaliyetlerini, orman imar ve ıslah faaliyetlerini, tohum toplama faaliyetlerini yürüten orman işçileri ile vahidi fiyatla çalışan orman işçilerini İş Kanunu kapsamı dışında tutmaktadır. Buna karşın, orman idaresi depolarında istiflemeye çalışanlar, orman yangın koruyucu ve orman bekçileri, orman işletmelerine ait bahçe düzenleme ve bakım işlerine bakan bahçıvanlar, orman işyerlerinde personel ve işçiyi getirip götürülen araç ve ambulans şoförleri, ambar memurları, puantörler, katipler, muhasebeciler, orman idaresinde ve orman içlerindeki yapı ve onarım işlerinde çalışanlar, aşçı ve yardımcıları, işyerinin müstemilatı durumunda olan evler arasındaki bahçelerin bakım ve temizlik işlerinde çalışanlar, halkın faydalanmasına açık veya işyerlerinin müstemilatı durumunda olan park ve milli parklarda çalışanlar, telefon ve telsiz kullanımı, yapım ve bakımında çalışanlar, orman Kadastro ve haritacılıkta çalışanlar, havai hat, dekovil hattı koruma onarım ve bunlarda nakliyat faaliyetlerinde çalışanlar, ormancılık, kavakçılık araştırma faaliyetlerinde çalışanlar ise kapsama alınmaktadır. Bkz. *Aydemir*, s.9-10. Tabiidir ki bu tesbit 4773 sayılı Kanunun yürürlüğünden önce yapılmıştır.

³⁰ *Ekonomi*, İş Hukuku, s.67; *Süzek*, s.199; *Tunçomağ*, Kenan/*Centel*, Tankut, İş Hukukunun Esasları, İstanbul 1999, s.39; *Centel*, Tankut, İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku, C.1, 2.B., İstanbul 1994, s.42; *Uygur*, s.310; *Bülbül*, s.15. *Saymen'e* göre, ziraat işinin (tarım işi) biri geniş biri de dar olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda tarım işi, bitkisel ve hayvansal maddeler üretimi için toprağın işlenip terbiye edilmesi ve hayvan yetiştirilmesidir. Dar anlamda tarım işi ise, hayvan yetiştirmeyi kapsama almadığı gibi, topraktan bitki elde etmeyi içeren bir kısım işleri de dışarıda tutmaktadır. Örneğin ormancılık, bahçıvanlık, çiçekçilik, yemişçilik ziraattan sayılmaz. Bunun gibi, balıkçılık, ipek kozacılığı, havuzlarda balık yetiştiriciliği de ziraata ilişkin sanatları oluşturur. Fakat İş Kanunu (3008 sayılı) ormancılıktan bahsettiği için ziraatı geniş anlamı ile kabul etmektedir. Bkz. *Saymen*, s.229; *Çağlar'a* göre de, tarım-ormancılık işleri; "Her çeşit bitkisel üretimin ekim ve/veya dikiminden başlayarak; yetiştirme, bakım, hasat, harman, taşıma ve depolama ve evrelerdeki, bitkisel üretimle doğrudan ilgili her türlü işle, hastalık ve zararlılarla savaşım, orman ağacı, fidan yetiştirme, bakım, söküme, taşıma, depolama ve yeniden dikimi, bakımı ürünlerinin elde edilmesi, taşınması ve depolanmasıyla ilgili her türlü işler"dir, *Çağlar*, Tarım ve Ormancılık Kesimlerinde İş Yaşamıyla İlgili Tarımsal Sorunlar ve Çözümlemesine Yönelik Öneriler, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982, s.57.

³¹ Yarg.9.HD., 26.12.1995, 1994/37520, 1995/36619, *Kamu-İş*, Çalışma Hayatı ile İlgili Yargıtay Kararları, 1990-1995, Ankara 1996, s.29-30; Yarg.9.HD., 29.12.1994,

podromda at bakıcılığı işi³², tavuk çiftliğinde kümes işçiliği³³, hayvan çobanlığı³⁴ tarım işi sayılmış olup, İş Kanunu kapsamına girmez.

Bunun yanında ormancılık³⁵ da İş Kanunu kapsamı dışında bulunulmakta ve nitelik itibariyle tarım işi olarak değerlendirilmektedir³⁶. Za-

14547/18657, Tühis, Şubat 1995, s.67 (*Günay*, s.265); "Davacının ... köyündeki hayvan besisi ve bakım çiftliğinde hayvan bakım işinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu tür bir çalışma tarım işi olup, İş Kanunu'nun 5.'nci maddesindeki istisnalara girmektedir", Yarg.9.HD., 19.1.1995, 1994/15038, 1995/389, *Günay*, İş Mahkemeleri, s.46 dn.34; Yarg.9.HD., 17.5.1989, 2082/4533, *Günay*, s.266; Yarg.10.HD., 7908/7878, *Ertürk*, Erkan Sosyal Sigortalar Kanunu Uygulaması, Ankara 1999, s.33.

³² Yarg.9.HD., 18.6.1997, 8154/12264, *Günay*, s.253; Yarg.9.HD., 4.7.2000, 7943/1029, *Akyiğit*, Ercan, İş Hukuku, Ankara 2002, s.76.

³³ Yarg.9.HD., 18.6.1997, 8154/12264, *Ekonomi*, Münir, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1997 Yılı Emsal Kararları, Ankara 2000, s.20; "İşyerinde kümes, kuluçka işçisi olduğu anlaşılan kimsenin tarım işçisi olarak İşK'nun uygulama alanı dışında kaldığı ve açtığı davanın da iş mahkemelerinin görev alanına girmediği dikkate alınarak, gerçekten davacının tarım işçisi olduğu sonucuna varıldığı takdirde dava dilekçesinin görev yönünden reddine karar verilmelidir", Yarg.9.HD., 2.2.1999, 728/1231, *Ekonomi*, Münir, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1999 Yılı Emsal Kararları, Ankara 2002, s.36-37; "... tavuk bakımı ...1475 sayılı İş Kanununun 5 maddesinin 2. bendi kapsamına gir(er)..." Yarg.9.HD., 22.1.1996, 1995/26048, 1996/35, *Günay*, s.261; "Kaloriferin yetiştirilen civcivlerin üşümemesi için ısı temin etmekte olduğu müfettiş raporunda bellidir. Bunun da tarım işi sayılması icap eder", Bursa İş Mahkemesinin 23.10.1969 t., 494/504 sayılı Kararı, Yarg.9.HD., 20.1.1970 t., 10813/329 sayılı Kararla onanmıştır, 1986, s.186. Bunun gibi, tavuk çiftliği işlerinde kümeslerin bakımı, yumurtaların toplanması ve nezaretçilik işleri, tavuk kuluçka makinesinin kullanım işi ile tavuk kesme işi de tarım işinden sayılır. Bu konudaki kararlar için bkz. *Çenberci* 1986, s.186; diğer örnekler için bkz. Yarg.9.HD., 29.12.1994, 14547/18657, *Günay*, s.243 dn.172; Yarg.9.HD., 17.5.1989, 2082/4533, *Günay*, s.242-243 dn.172; Yarg.9.HD., 29.12.1994, 14547/19657, *Günay*, s.265; "Tarım işi, tavukçuluğu da içine alır ve genelde üretme işinin makine ile yapılmış bulunması, o işin tarım işi sayılmasını engellemez", Yarg.10.HD., 22.4.1976, 8478/2934 *Yelekçi*, s.57. Ayrıca tarım üretimindeki çalışmanın tarım işi olup olmadığının kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde araştırılması gerektiği hakkında bkz. Yarg.9.HD., 3.2.1997, 1996/18603, 1997/1602, *Soyer*, Polat, Ferdi İş İlişkisinin Kurulması ve İşin Düzenlenmesi Açısından Yargıtayın 1997 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1997, İstanbul 1999, s.20.

³⁴ Yarg.9.HD., 2.2.1993, 1992/6486, 1993/1070, kararın değerlendirilmesi için bkz. *Akı*, Erol, Ferdi İş İlişkisinin Kurulması ve İşin Düzenlenmesi Açısından Yargıtayın 1993 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1993, İstanbul 1995, s.13; Yarg.10.HD., 16.6.1978, 7786/4635, *Yelekçi*, s.56.

³⁵ Ormancılık, ormancılık işlerinin sınırının dar veya geniş çizilmesine göre, dar (özel) ve geniş (genel) olmak üzere iki biçimde tanımlanmaktadır. Dar anlamda ormancılık, ormanın yetiştirilmesi, bakım ve imarı, korunması ile orman ürün ve hizmetlerinin üretimine ilişkin orman içindeki işleri anlatır. Geniş anlamda ormancılık ise, dar anlamdaki ormancılık ile orman ürünleri sanayi ve ticaretine ilişkin işleri de kapsamaktadır. Genellikle ormancılık denildiğinde akla, dar anlamdaki ormancılık gelir. Bkz. *Özdönmez*, Metin, Ormancılık İşkolunda İşçi İstihdamı, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri, MPM., Ankara 1982, s.40. 4773 sayılı Kanun da dar anlamda ormancılığı tarım işi olarak nitelendirmiştir.

³⁶ *Ekonomi*, s.67; *Esener*, s.112; *Kılıç*, s.43; *Kızılay*, s.117; *Güven*, Ercan/*Aydın*, *Ufuk*, İş Hukuku, 2.B., Eskişehir, 2000, s.17. Buna karşın, öğretilerde bir kısım yazar, orman

ten, uygulamada da tarım işi olarak kabul edilen bu husus, İş Kanunu değişik m.6/III b'de de, fidanlık ve ağaçlandırma, tabii ve sunî tensil, orman koruma ve bakımı (yangın dahil), orman imar ve ıslahı, tohum toplama, ormancılık araştırma (sulama, dikim, yetiştirme, bakım), tali orman yolu yapımı ve onarımı, amenajman, silvikültür, orman ürünleri istihali, ana depolara nakil, son depolarda istif ve tasnif, millî parkların yapım, bakım ve geliştirilmesi işleri, biçiminde bu sefer açık olarak 4773 sayılı Kanunla mevzuata sokulmuştur.

Yerleşik Yargıtay uygulamasında orman yangın bekçisi ve yangın koruyucusunun yaptığı işler, tarım işinden sayılmamakta ise de³⁷, yeni getirilen düzenleme ile bu işler, tarım işi kapsamına alınmıştır. Gerçekten, 4773 sayılı Kanun, orman koruma ve bakım (yangın dahil) (m.1/d) işlerini tarım işi saymıştır. Bundan böyle orman yangın koruma bekçileri, 15.3.2003'ten geçerli olmak üzere, tarım işinde çalışanlar olarak kabul edilecek ve çalıştıkları işyerinde elliden az kimse çalışıyorsa haklarında İş Kanunu hükümleri uygulanamayacaktır. Benzer şekilde, orman idaresine ait depoda istif ve tasnif (depolama) işinde yapılan çalışmaları tarım işi olarak kabul etmeyen ve bu işlerde çalışanları İş Kanunu kapsamına sokan uygulama da, yasal düzenleme karşısında isabetli olamayacaktır³⁸. Zira getirilen hükümle, orman ürünleri istihali, ana depolara nakil, son depolarda istif ve tasnif, millî parkların yapım, bakım ve geliştirilmesi işleri, İş Kanunu kapsamındadır (İş K.m.6/III b).

Yine Yargıtay'a göre büyük çapta balıkçı motoru ile birkaç kişilik mürettebat ile balık avcılığı yapmak ve tutulan balıkları şehirde satmak tarım işi sayılmaz³⁹. Buna karşın, 4773 sayılı Kanunla Deniz İş Kanunu

işleri ile tarım işlerinin farklı olduklarını ifade etmektedirler. Gerçekten *izveren'e* göre, "... ormancılık faaliyetleri teknik nitelikleri yönünden, tarım işlerinden tamamen ayrı faaliyetlerdir. Bu nedendir ki, bizde son yıllarda ormancılık faaliyetleri tarım işlerinden ayrılarak bir Orman İşleri Bakanlığı kurulmuştur. Özellikle, Kanunun aynı maddesi kuralında "orman tali yolları"nda yapılan işlerin tarımsal işler meyanında gösterilmesinin nedeni anlaşılacağı gibi, bunu izah etmek de bu durumda mümkün görülmemektedir", *izveren*, Adil, İş Hukuku, (I II III), Ankara 1974, s.71. Aynı doğrultuda, *Kızılay*, s.152.

³⁷ Yarg.10.HD., 16.6.1978, 7786/4635, *Çenberci* 1986, s.165; Yarg.10.HD., 27.12.1977, 1767/8090, *Çenberci* 1986, s.185.

³⁸ Yarg.10.HD., 29.4.1974, 2452/3428, *Çenberci* 1986, s.186; Yarg.HGK., 14.10.1987, 10-6/716, kararın değerlendirilmesi için bkz. *Güzel*, Ali, Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtayın 1987 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1987, İstanbul 1989, s.244-245; Yarg.21.HD., 20.4.1999, 2523/2609, kararın değerlendirilmesi için bkz. *Güzel*, Ali, Sosyal Sigortalar Açısından Yargıtayın 1999 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1999, İstanbul 2001, s.300-301.

³⁹ Yarg.HGK., 24.11.1967, 3198/2959, *Çenberci* 1986, s.185. "Açık denizde balık avlama işi, üretme ve yetiştirmeye ilişkin bulunmadığından ötürü tarım işi sayılmaz", Yarg.10.HD., 26.1.1979, 4205/522, *Yelekçi*, s.56; Yarg.10.HD., 24.11.1976, 3198/2959,

hükümleri saklı kalmak kaydıyla, kara ve su avcılığı ile bu yoldan elde edilen ürünlerin saklanması, taşınması ve üretimi işleri de tarım işinden sayılmıştır. Böylelikle, İş K.m.6/III ç ile getirilen bu düzenleme karşısında, Deniz İş Kanunu kapsamına girmemek koşuluyla denizlerde balık üretimi, yetiştirilmesi ve avcılığı tarım işi sayılmaktadır.

Geçmiş dönem içerisinde farklı yargı kararlarına konu olan dalyancılık üzerinde de durulmalıdır. Başlangıçta dalyancılık, tarım işi sayılmış ve İş Kanunu kapsamı dışında tutulmuştur⁴⁰. Daha sonra ise bir Danıştay İçtihadı Birleştirme Kararı neticesi⁴¹ dalyancılık işleri, su ürünleri üreticilerinin yaptıkları işlerden sayılmış ve tarım işi olarak nitelendirilmemiş, bilakis İş Kanunu kapsamına dahil edilmiştir⁴².

Dalyan, denizde balık tutmaya mahsus işyeridir. Balıkların toplu olarak geçtikleri yerin üç tarafı ağ ile kapalı, dördüncü tarafı balıkların girmesi için açık bırakılan ve balıklar girince kapatılan bir işyeri olup, su altı işyeri sayılır⁴³. İşte bu işyerinde yapılan faaliyetler dalyancılıktır⁴⁴. İş K.m.5/fye göre, "*Deniz İş Kanunu kapsamına girmeyen ve tarım işlerinden sayılmayan, denizlerde çalışan su ürünleri müstahsalları ile ilgili işler*" İş

Yelekçi, s.56; Yarg.9.HD., 7.4.1970, 9152/3407, *Çakmak*, İhsan, Şerhli Sosyal Sigortalar Kanunu, C.1, Ankara t.y., s.61. Yine aynı şekilde açık denizde balıkçılık işinin İş Kanununa tabi olacağı yolundaki Yarg.HGK., 11.10.1972, 783/827 (*Çenberci* 1986, s.186) sayılı karar da yasal değişiklikten sonra geçerliliğini yitirecektir. Belirtelim ki, Yargıtay eski tarihli kararlarında balıkçılığı tarım işi olarak kabul etmekteydi: "Deniz ve göllerde balık avlama işi tarım işidir", Yarg.9.HD., 13.9.1969, 7170/9715, *Yelekçi*, s.50. Öğretide (4773 sayılı Kanundan önce), suni bir gölde balık üretimi işi tarım işi olarak nitelendirilmesine karşın, denizde motorla balık avlama, üretme ve yetiştirme işi tarım işinden sayılmamaktaydı. Bkz. *Çenberci* 1986, s.180; *Uygur*, s.310; *Güzel*, Ali/Okur, Ali Rıza, Sosyal Güvenlik Hukuku, 8.B., İstanbul 2002, s.101.

⁴⁰ Dalyanda yürütülen ve tarım sanatları çevresine girmeyen tüm işlerin, özellikle dalyanda balık avlama ve avlatma işlerinin tarım işi sayılmak gerekeceği şüphesizdir. Bkz. Yarg.9.HD., 30.10.1969, 6414/9434, *Çenberci*, Mustafa İş Kanunu Şerhi, 4.B., Ankara 1978, s.225 dn.23ç.

⁴¹ Danıştay İBK., 13.3.1972, 12/6, *Çenberci* 1986, s.188. Aynı şekilde, "Dava konusu bulunan ve dalyan olarak adlandırılan yerde "üretme" işi yapılmadığı sadece balık yakalandığı, hatta yakalanan bu balıkların bir kesiminin başka balıkçılara satılarak kazanç sağlandığı gözetilmeksizin, salt balık avlayanların da tarım işçisi sayılması isabetsizdir", Yarg.10.HD., 2.11.1978, 446/7803, *Yelekçi*, s.56.

⁴² *Günay*'a göre, "Dalyanlarda çalışan su ürünleri yetiştiricilerinin yaptığı iş, tarım işi kabul edilmediğinden İş Kanunu kapsamına alınmıştır", *Günay*, s.244.

⁴³ Bkz. *Baykal*, Meftun, İş Hukuku Sözlüğü, Ankara 1969, s.37.

⁴⁴ Su Ürünleri Kanunu m.2/9-11'e göre, "*Dalyan yeri: Bir veya müteaddit sabit yahut muvakkat dalyan kurmaya elverişli istihsal sahalarıdır.*

Sabit dalyan: Denizlerde ve içsulara su ürünleri istihsal etmek için kazık, çit, çubuk, tel, taş veya beton ve benzeri manialarla çevrilmek suretiyle, sınırları değişmeyecek şekilde kurulan veya tabii olarak çevrilmiş su sahalarından meydana getirilen dipte irtibatlı tesislerdir.

Muvakkat dalyan (Yüzer): Şamandıra, duba, tekne ve saireye bağlı ağlarla çevrilmek suretiyle kurulan su mahsulleri istihsaline mahsus tesislerdir".

Kamu-flı; C: 7, S: 2/2003

Kanunu kapsamındadır. 22.3.1971 tarih ve 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu m.2/2'ye göre⁴⁵ su ürünleri üreticileri, "Deniz ve iç sularda su ürünleri istihsal eden gerçek ve tüzel kişilerdir". Su ürünleri de yine Kanun m.2/1'e göre, "Denizlerde ve içsularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtalarıdır (Kara Avcılığı Kanunu şumulüne giren hayvanlar hariç)". Böylelikle su ürünleri müstahsilleri (üreticileri) denizlerde ve iç sularda bulunan bitkileri, hayvanları ve bunların yumurtalarını üreten gerçek ve tüzel kişilerdir. Buradan hareketle öğretilerde bazı yazarlar, balık, balık yumurtası, sünger gibi deniz ürünleri üreticileri ile onların yanında çalışanların⁴⁶ ve dolayısıyla dalyancılık işlerinin İş Kanununa tabi olacaklarını ifade etmektedirler⁴⁷. Buna karşın, 4773 sayılı Kanun balık avcılığını ve üretimini tarım işi olarak kabul ettiğinden dalyanlarda yapılan balık üretim ve avlama işlerinin artık İş Kanunu kapsamı içerisinde düşünülmesi de mümkün değildir. Ancak balıkçılık dışındaki ve Deniz İş Kanunu kapsamına girmeyen su ürünleri üreticilerinin yapmış oldukları faaliyetler, İş Kanunu kapsamındadır. Örneğin, sünger üreticiliği, (veya avcılığı) böyledir⁴⁸.

Bunun gibi, İş Kanununun açık hükmü karşısında ekin sökmeye ve mücadele çavuşunun İş Kanununa tabi olduğuna ilişkin karar⁴⁹ da bundan sonra uygulama alanını kaybedecektir.

Şüphesiz bu açıklamalar, 4773 sayılı Kanunla getirilen düzenlemeyle elli ve elliden az işçinin çalıştığı tarım işleri için geçerlidir. Bir başka ifadeyle, bir iş, tarım işi olsa bile orada elliden fazla tarım işinde çalışan işçi varsa, onlara İş Kanunu hükümleri uygulanacaktır.

Belirtelim ki, Kanunda düzenlenmeyen bir işin tarım işi olup olmadığını nihai olarak tesbit yetkisinin, m.6'daki değişikliklerle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına ait olduğu vurgulanmıştır (İş K.m.6/IV).

II. İŞ KANUNU KAPSAMINA GİREN TARIM İŞLERİ

A) Genel Olarak

İş Kanunu, tarım işlerini (orman tali yolları dahil)⁵⁰ kapsamı dışında tutmuştur (İş K.m.5/b.2)⁵¹. Belirtelim ki, 15.3.2003'ten itibaren İş

⁴⁵ Bkz. 4.4.1971 t. ve 13799 S.lı RG.

⁴⁶ Tunçomağ/Centel, s.36; Ekonomi, İş Hukuku s.67 dn.205; Narmanlıoğlu, Ünal, İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri I, 3.B., İzmir 1998, s.73; Süzek, s.198.

⁴⁷ Günay, s.244.

⁴⁸ Bkz. Narmanlıoğlu, s.73; Süzek, s.198; Centel, s.41.

⁴⁹ Yarg.9.HD., 25.10.1983, 5105/827, Akyığıt, İş Kanunu, s.198 dn.20.

⁵⁰ Tali orman yolu, orman içinde makine kullanılmaksızın tarım işçileri tarafından yapılan ve kesim yerinden nakil yerine inen yoldur. Bkz. Çenberci 1986, s.181 dn.18; Uygur,

K.m.5/b.2'de yapılan değişiklik, yürürlük kazanacaktır. Gerçekten, 4773 sayılı Kanun m.11'e göre "25.8.1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanununun 5 inci maddesinin birinci fıkrasının (2) numaralı bendi "50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım işlerinin yapıldığı iş yerlerinde" şeklinde değiştirilmiştir". Yapılan değişiklikle, Kanunda mevcut olan "orman tali yolları dahil" ifadesi kaldırılmaktadır. Bununla birlikte tarım işinin hangi anlama geldiğini açıklayan İş K.m.6/III b'de, orman tali yollarının da tarım işinin kapsamında olduğu vurgulanmıştır.

İş Kanunu tarım işlerini istisna tutmasına karşın, daha sonra bazı tarım işlerini kapsamına alınmıştır⁵². Gerçekten, İş K.m.5'e göre, "... Tarım sanatları ile tarım aletleri makina ve parçalarının yapıldığı atelye ve fabrikalarda görülen işler, ç) Tarım işletmelerinde yapılan yapı işleri, d) Halkın faydalanmasına açık veya işyerlerinin müstemilâtı durumunda olan park ve bahçe işleri," kapsamda yer alan tarım işleridir⁵³. Şüphesiz İş Kanununda yer almayan kimseler için Borçlar Kanunu uygulama alanı bulacaktır⁵⁴.

s.310. Bir işin orman tali yolu olup olmadığı uzman bilirkişi tarafından tesbit edilir. Bkz. *Uygur*, s.311; *Erkul*, İhsan, Uygulamalı Sosyal Politika Dersleri, Türk İş Hukuku, Birinci Cilt, Eskişehir 1985, s.72. "Orman tali yollarında çalışan kimseler tarım işinde çalıştıkları kabul edilerek İş Kanunu uygulamasından ayrı tutulmuştur", Yarg.10.HD., 13.3.1978, 6961/930, *Uygur*, s.368; "Kaza orman tali yol inşaatı sırasında olmuştur. İş Kanunu'nun 5. maddesine göre bu gibi yerlerde meydana gelen olaylarda İş Yasası uygulanamaz", Yarg.Başkanlar Kurulu, 1.12.1977, 571/571, *Çenberci* 1986, s.188. Bkz. Yarg.HGK., 15.6.1977, 3233/615, *Çenberci* 1986, s.188.

⁵¹ *Tunçomağ*'a göre, "İş Kanununun 5. maddesinin 2. bendi "orman tali yolları dahil tarım işlerinde" İş Kanununun uygulanamayacağını bildirmiştir. 3008 sayılı İşK.'dan farklı olarak, (orman tali yollarını) da "tarım işleri" içine sokmuş olan 1475 sayılı İş K., tıpkı 931 sayılı İş K. Gibi, "tarım işleri" teriminden neyin anlaşılması gerektiğini açıklamış değildir", *Tunçomağ*, Kenan, Türk İş Hukuku, C.I, 2.B., İstanbul 1975, s.82.

⁵² *Şeker*'e göre, "Önce de belirtildiği gibi 1475 sayılı kanun, 5. maddesinde tarım işçilerini kapsam dışında bırakmış, aynı madde içinde tarım işçilerinden sayılabilecek bir kısım işleri ise istisnai olarak kapsam içinde saymıştır. Öncelikle bu madde içinde yer alan bir ifade sorununa dikkati çekmek istiyoruz. Madde içinde istisnalar sayılırken ilke olarak işlerden bahsedilmekte ve konumuzla ilgili olarak da tarım işlerinde ifadesi kullanılmaktadır. Oysa istisnaların istisnası sayılırken, c, ç ve d fıkralarında işyerlerinden bahsedilmiştir, *Şeker*, Murat, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu Takdim Tebliği, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu, TARIM-İş, 21 Nisan 1992, Ankara, Ankara 1992, s.82-83.

⁵³ *Güven/Aydın*'a göre, "... tarımsal faaliyetin unsurları dikkate alındığında, Kanunda düzenlenmiş olmasına rağmen tarım sanatları, tarım aletleri imali ve tarımsal işletmelerdeki inşaat işlerinin hiçbir zaman tarımsal iş olarak nitelendirilmesi olanağı bulunmamaktadır. Bu bakımdan halkın yararlanmasına açık ve bir işyerinin eklentisi niteliğinde bulunan park ve bahçe işleri dışındaki faaliyetlerin, Kanunda istisnanın istisnası olarak sayılmasına gerek bulunmadığı kanaatindeyiz", *Güven/Aydın*, s.18.

⁵⁴ "Davacının tarım işçisi olduğu kesinleşen iş mahkemesi kararından anlaşılmaktadır. 1475 sayılı İş Yasası'nın 5/2 maddesi hükmüne göre tarım işçisi İş Yasasına tabi değildir. Bu bakımdan İş Yasasına dayanarak tazminat talep edemez. Taraflar arasındaki ilişki Borçlar Kanununun 313 ve devamı maddelerinde düzenlenen hizmet akdi

Kişinin tarım işinde çalışmış olması ve İş Kanunu uygulamasından istisna edilmesi, kanun ile değil, fakat sözleşme ile bir kısım haklara kavuşmasına engel olmaz⁵⁵. Ayrıca Yargıtay, tarım işçilerinin 6772 sayılı Kanunla öngörülmüş bulunan ilave tediye hakkından yararlanabilecekleri görüşündedir⁵⁶.

Hemen belirtelim ki, 4773 sayılı Kanunla birlikte **15.3.2003 tarihinden itibaren elliden fazla işçinin çalıştığı yerlerde çalışan tüm tarım işçileri**⁵⁷ İş Kanununa tabi olacaklardır.

hükümlerine tabidir...", Yarg.9.HD., 30.9.1997, 6937/7425, *Akyiğit*, İş Kanunu, s.202 (YKD., S.11, 1997, s.1748; İşveren, Şubat 1998, s.118), kararın değerlendirilmesi için bkz. *Soyer*, s.19-20. *Tunçomağ'a* göre, "Tarım işinde çalışanlara Tarım İş Yasası çıkarılıncaya kadar uygulanacak hükümler çeşitlidir. Çünkü bu alanda çalışanlar, çok değişik hukuksal biçimlerde faaliyetler göstermektedirler. Bu itibarla tarım işlerinde doğrudan doğruya işçi olarak çalışanlara, bunlar yıllık veya mevsimlik çalışıyor olsalar da, Borçlar Kanununun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri uygulanmalıdır. Buna karşılık, bir kimse tarla, bahçe, orman veya hayvan gibi ürün getiren bir eşyayı, bundan elde edeceği ürünün yarısı veya üçte biri karşılığında kullanmayı ve işletmeyi taahhüt etmişse, ürün (hasılat kirası) hükümleri uygulanmalıdır. Çünkü bu durumda, Borçlar Kanununun 270. maddesinin 2. fıkrasının deyimi ile "iştirakli kira", orta Anadolu dili ile "ortakçılık" veya "yarırcılık" doğu Anadolu dili ile "marabacılık" söz konusudur. Eğer tarım işinde çalışan tamamen hizmet sözleşmesi veya iştirakli kira sözleşmesi değil de, bu sözleşmelerin veya diğer bazı sözleşmelerin karışımından meydana gelmiş bir hukuksal ilişki içinde faaliyet gösteriyorsa, o zaman da karma sözleşmeler hakkındaki hükümlerin uygulanmaları gerekecektir", *Tunçomağ*, Türk İş Hukuku, s.82-83.

⁵⁵ "... tarım işçisi İş Yasasına tabi değildir. Bu bakımdan İş Yasasına dayanarak tazminat talep edemez...", Yarg.9.HD., 30.9.1997, 6937/7425, *Akyiğit*, İş Kanunu, s.202. "Davacının tüm çalışmasının tarım işinde geçtiği anlaşılmaktadır. 1475 sayılı İş Kanunu'na göre kıdem tazminatı isteyemez. Ancak hizmet akitlerinde veya TİS'inde tarım işçilerine de kıdem tazminatı ödeneğine ilişkin hüküm mevcut olduğu takdirde tarım işçisi de böyle bir hükme dayanarak iş mahkemesine dava açmak suretiyle kıdem tazminatı isteyebilir...", Yarg.9.HD., 9.9.1992, 2279/9385, *Kamu-İş*, s.25-26 (İşveren, C.XXXI. S.4, Ocak 1993, s.18); Yarg.9.HD., 9.9.1992, 2280/9386, *Kamu-İş*, s.26-27 (İşveren, C.XXXII. S.4, Ocak 1994, s.15). "... Tarım işçileri için de toplu iş sözleşmesi yapılabilir...", Yarg.9.HD., 19.3.1985, 31/2764, *Berksun*, Abdullah/*Eşmelioğlu*, İbrahim, Açıklamalı-Gerekçeli-İçtihatlı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Ankara 1989, s.922; Yarg.9.HD., 25.2.1992, 2032/2146, *Akyiğit*, İş Kanunu, s.204; Yarg.9.HD., 4.3.1996, 1389/3754, *Akyiğit*, İş Kanunu, s.203; aksi yöndeki ve isabetsiz bir karar için Yarg.9.HD., 17.5.1989, 2082/4533, kararın incelenmesi ve eleştirisi için bkz. *Tuncay*, A. Can, Çimento İşveren, C.4, S.1, Ocak 1990, s.17-19.

⁵⁶ "İş Yasası kapsamı dışında tutulan tarım işçileri 6772 sayılı yasada öngörülen ilave tediye yararlanabilirler. Bunların 1475 sayılı yasa kapsamı dışında olmaları ilave tediye yararlanmalarına engel değildir", Yarg.9.HD., 30.11.1990, 12661/12678, Türk-İş, Ocak 1994, s.20-21.

⁵⁷ Tarım işçisi konusunda değişik tanımlar için bkz. *Aksoy*, Tarımda İş Hukuku, s.33 vd. *Erkul*, İhsan, Türkiye'de Ziraat İşçileri ve Bunlara İlişkin Çalışma Hukuku, İstanbul 1967, s.21 vd. Yine Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmelerinde tarım işçisinin tanımlanması için bkz. *Şeker*, s.60-62; *Aydemir'e* göre, orman işçisi, "Orman Bakanlığı ve Bakanlığa bağlı Orman Genel Müdürlüğü, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Genel Müdürlüğü, Orman ve Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü, Milli Parklar Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlükleri ve Araştırma Genel Müdürlüklerinde, tabii ve suni temsil; fidanlık ve

Üzerinde durulması gereken bir problem, kişinin günlük çalışma süresi içerisinde yaptığı işlerin bir kısmının tarım işi, diğer bir kısmının da İş Kanunu kapsamına giren başka bir iş, yani karma nitelikte bir iş olması durumunda, problemin nasıl çözüleceğidir? Bir başka ifadeyle, bu tür karma bir işte çalışan İş Kanununa tabi olacak mıdır? Kanaatimizce belirleyici kıstas, kişinin çalışma ilişkisi içerisinde ağırlığı olan işin ne olduğudur. Çalışmanın ağırlığı, İş Kanunu kapsamına giren bir iş ise, kişi kanun kapsamında olacak, değilse, kapsamda yer alamayacaktır. Ancak, problemin güçlük arz ettiği, çalışma biçiminin her iki işi de içerdiği durumlarda, iş hukukunun özelliği ve işçi lehine yorum ilkeleri de göz önünde bulundurulurken kişi, İş Kanununa tabi bir işçi olarak düşünülmelidir. Bir başka ifadeyle, karma nitelikteki bir işte çalışmalarda mümkün merteye kişinin İş Kanunu kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gereklidir. Burada çalışma biçiminin ağırlığı dikkate alınırken, kural olarak kişinin İş Kanunu kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Ancak, çalışma ilişkisinde İş Kanunu kapsamına giren hususlar çok az önem taşıyorsa, bu sefer kişi İş Kanunundan istisna edilebilir⁵⁸. Yargıtay

ağaçlandırma; toprak muhafaza ve mera ıslah; tohum toplama; ormancılık araştırma; sulama-dikim, yetiştirme ve bakım; tali orman yol yapım- onarım; amenajman ve silvikültür; orman koruma ve bakım çalışmaları; traktör sürücülüğü ve benzeri hizmetleri ile işkolları yönetmeliğinin 7. maddesi gereğince yukarıdaki asli işlere bağlı iş sayılan yol yapım, onarım, aplikasyon; bina yapım, onarım ve bakımı; damga numarataj; yevmiye ile yaptırılan taşıma; telefon hattı yapım-bakım; kadastro ve haritacılık; havai hat, dekovil hattı kurma onarma ve bunlarla yapılan taşıma, ormancılık araştırma; temizlik; halkın yararlanmasına açık ve işyerinin müstemilatı sayılan yerlerdeki park ve bahçe çalışmaları; istif, tasnif ve depo; işyerinin her türlü üretim araçlarının bakım ve onarımı; motor, usta ve kalfalık; elektrik usta ve kalfalık hizmetleri yürüten işçiler orman işçisidir", *Aydemir*, s.4. Ayrıca orman işçisi ile ilgili diğer tanımlarla ilgili bkz. *Çoban*, Celal, Orman İşçileri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982, s.128 vd.; *Kızılay*, s.141 vd. *Tarım-İş'e* göre, "Ülkemizde kırsal kesimde çalışanların tümüne, geleneksel olarak tarım işçisi gözüyle bakılmış, bu durum da yanlış uygulamalara neden olmuştur" *Tarım-İş*, s.7.

⁵⁸ Yine, karma nitelikteki bir işin günlük olarak değil de yıl boyu sürmesi durumunda problemin nasıl çözüleceği de belirlenmelidir. Bir başka deyişle, yılın belirli bir dönemi (örneğin mevsim boyu) tarım işi yapılmasına karşın, bir diğer dönemde İş Kanunu kapsamına giren bir iş sözkonusu ise, kişi tüm çalışması için İş Kanununa tabi sayılacak mıdır? Yargıtay başlangıçta, günlük çalışma süresi gibi, hangi çalışma fazla sürüyorsa, ona itibar etmekte iken (Yarg.9.HD., 3.4.1972 t. 5840/850; Yarg.10.HD., 16.9.1974, 3423/5488, *Çenberci* 1986, s.186), daha sonra bu görüşünden dönmüş, her bir çalışmayı kendi arasında değerlendirmiş, mevsim döneminde yapılan çalışmaları tarım işi saymış ve İş Kanunu kapsamında görmemiştir (Eskişehir İş Mahkemesi'nin, 22.11.1973 t., 135/604 S.lı kararı, Yarg.10.HD., 21.12.1973 t. ve 5228/3820 sayılı kararla onanmıştır. *Çenberci*, Yargıtayın bu ikinci görüşünün daha isabetli olduğu fikrindedir. Bkz. *Çenberci* 1986, s.182). Bu konu ile ilgili Yargıtayın yeni tarihli görüşünün ne olduğunu tesbit edememiş isek de, 25.2.1999 tarihli kararın da desteğiyle (bir aşağıdaki dipnotta yer alan karar) ve iş hukukunun özelliği de dikkate alınarak benzer çözümün burada da geçerli olacağı görüşündeyiz. Savunduğumuz görüşü destekler mahiyette "Asıl işi davalı işverene ait Şeker

bizce de isabetli olan yeni tarihli bir kararında, "Davacı işçinin işyerinde bazı tarım işlerinde çalıştığı gibi bekçilik ve koruyuculuk gibi görevleri de yerine getirdiği anlaşıldığı, böyle karma işlerin üstlenilmesi halinde işçi ve işveren arasında çıkan uyuşmazlıklar hakkında iş mahkemesinin görevli olduğu 9.Hukuk Dairesinin yerleşmiş içtihadı olup, buna göre işlem yapılması gerekir" görüşündedir⁵⁹.

4773 sayılı Kanunla getirilen düzenlemede karma işlerde problemin çözümü ile ilgili olarak bir hüküm yoktur. Böyle karma nitelikteki işlerde, ya da bir dönem İş Kanunu kapsamında yer almayan işlerde durumun nasıl halledileceğinin yasal düzenlemede belirtilmesinde isabet vardır. Belki, ilgili yönetmelik yürürlüğe konduğunda bu husus öngörülebilir.

Hemen belirtelim ki, asıl işin yanında geçici (arızı) olarak başka bir işin yapılması, asıl iş ve ona bağlı sonuçları değiştirmez⁶⁰.

Bir diğer hususu hatırlatmakta fayda vardır ki, çalışılan işyerinin tarım işyeri olması, orada çalışan bütün işçilerin tarım işçisi olarak kabul

fabrikasında çalışmak olan davacının kampanya mevsiminde işveren adına pancar üreticisini ekim, sökülme işinde ve hasaratla mücadele konusunda denetleme işleri, tarım işi olarak nitelendirilemez; tarım işi sayılsa bile fabrikadaki çalışması göz önünde tutulduğunda çalışmasındaki hüküm ve galip nitelik bakımından gene İş Kanununa tabi işçi sayılması gerekir", Yarg.9.HD., 3.4.1972, 5840/8550, *Yelekçi/Yelekçi*, s.69; aynı doğrultuda, Yarg.10.HD., 16.9.1974, 3423/5488, *Çenberci* 1986, s.186.

⁵⁹ Yarg.9.HD., 25.2.1999, 1219/3616, *Ekonomi*, Münir, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1999 Yılı Emsal Kararları, Ankara 2002, s.37. Bu kararı destekler mahiyette, "Davacı konutunda, bu davada (üçüncü şahıs) durumunda olan kişiyi fuol oil'la çalışan otomatik kalorifer düğmesine basarak arasına çalıştırdığı, alışveriş işlerini yaptırdığı, bahçenin bakımıyla birlikte bahçe yanındaki tenis kortu ve havuzunda temizleme işlerini gördürdüğü ve ayrıca bekçilik görevini yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu karma işlerin üstün gelen niteliği sigortalı sayılmayan işler olsa bile, anılan üçüncü kişinin yaptığı tek bir işin SSK'na bağlı sigortalı işlerden sayılması durumunda, bu kişinin Sosyal Sigorta güvencelerinden yararlandırılması gerekeceği, ... Bu bakımdan söz konusu üçüncü kişinin yaptığı işlerden bir çoğunun sigortalı iş niteliğini taşımasından ötürü sigortalı ve onu çalıştıran davacının da işveren sayılması gerekeceği yönü ortadadır", Yarg.HGK., 18.5.1982, 675-484, *Çenberci*, Mustafa, Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi, Ankara 1985, s.57. Daha önceleri Yargıtay böyle durumlarda kişinin günlük çalışma süresinin hangi alanda daha fazla olduğuna bakarak problemi çözmekteydi. Gerçekten Yargıtay'a göre, "... Şayet işyerinde çalıştırılan işçinin gördüğü iş, kısmen tarım işi, kısmen de tarım dışındaki iş olarak karma bir nitelik taşımakta ise, bu takdirde, bu kimsenin sigortalı sayılıp sayılmayacağı yönünden çalışmasında üstün olanı göz önünde tutulmalıdır. Hiç kuşkusuz, burada, iş günü içinde çalışmanın karma nitelik taşıması durumu söz konusudur", Yarg.10.HD., 12.9.1974, 2397/3253, *Çenberci* 1986, s.187. Bu görüş öğretilerinde savunulmaktadır. Bkz. *Çenberci* 1986, s.187; *Uygur*, s.312. *Tunçomağ/Centel* e göre, "... başka bir işte çalışmakla birlikte, günlük iş süresinin çoğunu tarım işinde geçiren işçiler de İş Kanunu'nun uygulama alanı dışındadır", *Tunçomağ/Centel*, s.39.

⁶⁰ *Çenberci* 1986, s.182.

edilmeleri anlamına gelmez⁶¹. Buna göre, tarım ürünlerinin taşınması için traktör şoförlüğü yapan İş Kanunu kapsamında değildir⁶². Ancak traktör ile, tarım ürünlerinin taşınması değil de taşımacılık (örneğin işçilerin taşınması) ya da nakliyecilik (kum ya da taş taşınması) yapılması durumunda şoför, İş Kanununa tabi olacaktır⁶³. Bunun gibi, tekrar belirtelim ki, işçinin çalıştığı işin tarım işi olması da onun doğrudan doğruya tarım işçisi olması sonucunu doğurmaz. Zira, istisna kapsamında yer alan bir iş yapıyor olabilir⁶⁴.

B) Tarım Sanatlarının Yapıldığı Yerlerdeki İşler

Tarım sanatından maksat, tarım ürünlerinin işlenmesidir. Bir başka ifadeyle, tarım yolu ile elde olunmuş maddelerin işlenmesi, tarım sanatıdır⁶⁵. Örneğin süttan süt tozu, peynir, tereyağı, yoğurt yapılması, zeytinden zeytinyağı elde edilmesi sabun yapılması, konservecilik, sucuk, salam, şarap, çay imal edilmesi, tütün, pamuk, incir, üzüm ürünlerinin işlenmesi gibi işler, böyledir⁶⁶. İşte bu sanatların yapıldığı yerlerde yapılan işler ve yerlerde çalışanlar ve işverenleri İş Kanununa tabidirler. Buna karşın üretme aşamasında kalan mandıracılık ve süt üretme işleri tarım

⁶¹ *Uygur*, s.311. *Soyer'e* göre de, "...istisna hükmünün (İş K.m.5/2) uygulanması bakımından önem taşıyan nokta işin, tarım işletmesinde yerine getirilmesinden çok, "tarımsal faaliyet" olarak nitelendirilebilmesidir. Bu konudaki kriter çalışmanın, bitki ve hayvan "yetiştirilmesi/üretimi ve bakımı" ile çok yakın bir ilişki içinde olmasıdır. O nedenle, bir çiftlikte örneğin muhasebeci olarak çalışan kimseyi istisna hükmü kapsamında düşünmek mümkün değildir", *Soyer*, s.20. "Orman işletmesinin tarımsal amaç gütmesi, mümeyyiz vasfın tarımsal olması teknik elemanların tarım işlerinde çalışıklarının kabulünü gerektirmez", *Yarg.9.HD.*, 4.3.1969, 2365/2406, *Yelekçi*, s.49; "Tarım işyerinde yönetici olarak çalışan kimse sigortalı sayılmalıdır", *Yarg.10.HD.*, 16.10.1980, 5341/6172, *Yelekçi*, s.56; aynı doğrultuda, *Yarg.10.HD.*, 27.6.1983, 3343/3390, *Yelekçi*, s.56.

⁶² *Günay*, s.242. Bkz. *Yarg.9.HD.*, 4.7.1996, 5252/15436, *Günay*, İş Mahkemeleri, s.47 dn.40 (*Günay*, s.258); *Yarg.9.HD.*, 8.4.1997, 22816/7054, *Günay*, s.255; *Yarg.9.HD.*, 17.2.1997, 1996/19115, 1997/2304, *Günay*, s.242. Zeytin işinde traktör şoförlüğü İş Kanununa tabi değildir. Bkz. *Yarg.9.HD.*, 14.5.1997, 4210/9052, *Günay*, s.254, kararın değerlendirilmesi için bkz. *Soyer*, s.20.

⁶³ *Günay*, s.242; *Soyer*, s.20. Çiftlikte çalışanların yemeğini yapan kişi, İş Kanununa tabi bir işçidir. Bkz. *Yarg.* 13.5.1996, 3600/10087, *Akyigit*, İş Kanunu, s.204; çiftlikte kalfa olarak çalışan kimse tarım işinde çalışmış olmayıp, İş Kanununa tabidir. Bkz. *Yarg.9.HD.*, 24.6.1993, 9667/11058, *Akı*, s.16.

⁶⁴ *Narmanlıoğlu*, s.76: "Davacı, dava dilekçesinde bahçıvan olduğunu açıklamıştır. Bu konu üzerinde durulup, İş Kanununun 5. maddesinin uygulanıp uygulanmayacağı düşünülmeden, isteklerin hüküm altına alınması isabetsiz olup, bozmayı gerektirmiştir", *Yarg.9.HD.*, 16.10.1995, 11294/31697, *Günay*, s.244.

⁶⁵ *Tunçomağ/Centel*, s.39; *Tunçomağ*, Türk İş Hukuku, s.83; *Uygur*, s.312; *Erkul*, İş Hukuku, s.73.

⁶⁶ Bkz. *Tunçomağ/Centel*, s.39; *Uygur*, s.312; *Çelik*, s.61; *Ekonomi*, s.67; *Esener*, s.113; *Süzek*, s.119; *Narmanlıoğlu*, s.77 dn.25; *Elbir*, Halit Kemal, İş Hukuku, 9.B., İstanbul 1987, s.41.

işlerindendir⁶⁷ ve İş Kanunu kapsamı dışındadır. Belirtelim ki, tarım sanatlarının yapıldığı işlerin tarım işyerinde veya onun dışında yapılmış olması kapsamda yer alma açısından önemli değildir⁶⁸.

C) Tarım Araçları, Makine Ve Parçalarının Yapıldığı Atölye Ve Fabrikalarda Görülen İşler

Tarım alet ve makinelerinin yapıldığı ve onarıldığı⁶⁹ fabrika ve atölyelerde, bitki ve hayvanların üretim, bakım ve yetiştirilmesi için dolaylı yoldan yararlı araç ve gereçler üretildiğinden İş Kanunu kapsamındaki sanayi işlerinden sayılmaktadırlar⁷⁰. Bu nedenle tarım işlerine yardımcı bir sanayi dalında çalışanlar öteki sanayi işçileri gibi İş Kanunu kapsamına alınmışlardır⁷¹. Hiç şüphesiz tarım aletleri makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikaların çiftlik bünyesi içerisinde olması gerekmez. Aslında bu tür tarım işlerinde kullanılacak araç ve gerecin yapıldığı atölye ve fabrikalar, İş K.m.2 karşısında doğrudan doğruya İş Kanunu kapsamındadırlar. Burada sırf tarım aletleri olduğu için yasa koyucu yanlış anlamalara neden olmasın diye açık bir düzenleme yapmıştır⁷².

D) Tarım İşletmelerinde Yapılan Yapı İşleri

Yasa koyucu tarım işletmelerinde yapılan yapı işlerini İş Kanunu kapsamına almıştır (İş K.m.5/b.ç)⁷³. İş Kanunu, tarım işletmesinin hangi anlama geldiğini de tanımlamamıştır. Bununla birlikte, tarım işletmesi arazi ve binalardan meydana gelmiş, tarımsal bir nitelik taşıyan iktisadi bir bütün şeklinde tanımlanabilir. Bu işletmede, tarıma tahsis edilmiş arazi, binalar, alet ve makineler vardır ve bunlar tarımsal üretime yarayan bir bütünlük gösterirler⁷⁴. İşte böyle bir işletme içerisinde sözkonusu olan yapı işi niteliği ne olursa olsun İş Kanunu kapsamı içerisindedir. Bir başka ifadeyle bir ahır ya da ufak yollu baraka yapımı dahi, İş Kanunu kapsamı içerisine girebilmektedir.

⁶⁷ *Ekonomi*, s.67 dn.207; *Süzek*, s.200; *Günay*, s.242. Bkz. Yarg.9.HD., 1.7.1968, 5235/9275, *Çenberci* 1986, s.186.

⁶⁸ SSK. açısından bkz. *Güzel/Okur*, s.96.

⁶⁹ Kanunda alet ve makinelerin yapımından bahsedilse de, yapım ifadesi, onarımı da kapsar. Bkz. *Tunçomağ/Centel*, s.39.

⁷⁰ 1475 sayılı İş Kanunu, 3008 sayılı İş Kanunundan farklı olarak işçilerin zaman zaman diğer tarım işlerinde çalıştırılmasını ve atölyenin sanayi niteliğinin üstün olmasını aramamaktadır. Bkz. *Tunçomağ*, *Türk İş Hukuku*, s.84.

⁷¹ *Günay*, s.243.

⁷² Karşılaştırmız, *Tunçomağ*, *Türk İş Hukuku*, s.85.

⁷³ Orman içindeki yapı işi, tarım işi sayılmayan işyeridir. Bkz. Yarg.9.HD., 6.5.1969, 891/5114, *Çenberci* 1986, s.188.

⁷⁴ *Tunçomağ*, *Türk İş Hukuku*, s.94.

Buna karşın, aile ekonomisi hududu içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri İş Kanununun kapsamı dışındadır (İş K.m.5/b.7). Burada İş Kanununun kapsamı dışında tutulan yapı işlerinin, tarımla ilgili olmak yanında, aile ekonomisinin sınırları içerisinde kalması gereklidir. Bir başka ifadeyle, tarımla ilgili yapı işi, işletme boyutuna girmeksizin (aynı ailenin fertleri arasında, dışarıdan bir kimse katılmaksızın), yani ailenin sadece geçimini sağlamak amacıyla yapıyorsa,⁷⁵ bu iş tarım işidir, dolaşısıyla İş Kanunu kapsamı dışındadır⁷⁶. Örneğin, samanlık, ahır yapımı, kümes, kuyu kazma, su yolu, ev inşaatı gibi işler böyledir⁷⁷. Buna karşın bir tarımsal işletmede sözkonusu olan ev inşaatı, ormanda kurulan ke-reste fabrikası, lojman inşaatı ve benzeri işler⁷⁸, İş Kanununa tabidir.

E) Halkın Yararlanmasına Açık Yerlerdeki Veya İşyerlerinin Eklentisi Durumundaki Park Ve Bahçe İşleri

İş Kanunu, halkın yararlanmasına açık yerlerdeki veya işyerlerinin eklentisi durumundaki park ve bahçe işlerini⁷⁹, Kanun kapsamına almıştır. Gerçekten İş Kanunu m.5/b.d)'ye göre "*Halkın faydalanmasına açık veya işyerlerinin müstemilâtı durumunda olan park ve bahçe işleri,... Bu kanun hükümlerine tabidir*"⁸⁰. Ancak, üzerinde durulması gereken konu, asıl işin yapıldığı işlerin İş Kanununa tabi olmasının gerekip gerekmediğidir. Bir başka ifadeyle, işyerinin eklentisinde sözkonusu olan park ve bahçe işlerinin İş Kanunu içerisinde mütalaa edilebilmesi için, asıl görülen işin İş Kanunu kapsamında bir iş olması gerekli midir? Yasa bu hu-

⁷⁵ *Tunçomağ*, Türk İş Hukuku, s.94.

⁷⁶ *Erkul*, İş Hukuku, s.83.

⁷⁷ *Çenberci* 1986, s.183 dn.19; *Tunçomağ*, Türk İş Hukuku, s.94; *Uygun*, s.320; *Sümer*, Hâluk Hâdi, İş Hukuku, 8.B., Konya 2002, s.33.

⁷⁸ *Güven/Aydın*, s.18.

⁷⁹ *Tunçomağ*'a göre, "Kamu kuruluşlarının halka açık park ve bahçe işleri ile İş Kanununa tabi işyerlerinin devam ve eklentisi durumunda bulunan park ve bahçe işleri, sırf kontrol ve denetleme ve İş Kanununun bu işyerlerine de uygulanmasındaki kolaylık göz önünde tutularak 931 sayılı İş K.'nun kapsamına alınmışlardır. 1475 sayılı İş K.'nun 5/d fıkrası da, 931 sayılı İş K.'nin bu hükmüne aynen yer vermiştir", *Tunçomağ*, Türk İş Hukuku, s.84.

⁸⁰ "Orman işletmesine ait bahçede düzenleme ve bakım işlerine bakan kimse tarım işçisi sayılamaz", Yarg.10.HD., 20.5.1976, 1975/9206, 1976/3976, YKD., S.11, s.1578-1579 (*Çenberci* 1986, s.185-186), kararın değerlendirilmesi ve yerindeligi için bkz. *Tunçomağ*, Kenan, Sosyal Sigortalar Açısından Yargıtayın 1976 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1977, İstanbul 1979, s.264-265; "Davacının işyerinin müstemilâtı durumunda olan evler arasındaki bahçelerin temizlik işlerinde çalıştırıldığı uyuşmazlık konusu değildir.... (İş Kanunu) kapsamında oldukları görülmüştür", Yarg.9.HD., 24.12.1969, 15607/2275, *Çenberci* 1986, s.188; "Davacı, dava dilekçesinde bahçıvan olduğunu açıklamıştır. Bu konu üzerinde durulup, İş Kanununun 5. maddesinin uygulanıp uygulanmayacağı düşünülmeden, isteklerin hüküm altına alınması isabetsiz olup, bozmayı gerektirmiştir", Yarg.9.HD., 16.10.1995, 11294/31697, *Günay*, s.263; Yarg.9.HD., 27.5.1995, 1994/37128, 1995/1180, *Günay*, s.264.

susu açık olarak düzenlememiştir⁸¹. Oysa Sosyal Sigortalar Kanunu açık olarak tarım işyeri sayılmayan işyerlerinin park, bahçe ve fidanlık ve benzeri işlerinde çalışanların sigortalı olacaklarını öngörmüştür (SSK.m.3/I A e). İş Kanunu kapsamı açısından da benzer çözüm tarzının isabetli olacağını düşünüyoruz. Buna göre, işyerinde yapılan asıl iş tarım işi ise, buranın eklentisinde görülen park ve bahçe işleri de tarım işinden sayılmalı ve İş Kanunu kapsamına sokulmamalıdır⁸². İşyerinde yapılan asıl işin İş Kanunu kapsamında yer alması şartı aranmazsa, aynı işyerinde aynı ya da benzer işi (tarım işi) yapanlar arasında farklı ve ayrımcı bir durum ortaya çıkar ki, bu da kabullenilemez. Kaldı ki, bir işyerinde yapılan yardımcı nitelikteki işlerin girdiği işkolunun tesbiti, asıl iş dikkate alınarak yapılmaktadır (SK.m.22/2).

İstisna olarak açıklanan diğer husus da, halkın yararlanmasına açık yerlerdeki park ve bahçe işleridir. Burada kastedilen özellikle belediyelerin halkın yararlanmasına sundukları park, bahçe, gölet, piknik alanı gibi yerlerdeki işlerdir. Söz konusu yerlere giriş için ücret alınması, buraların halka açık olmadığı anlamına gelmez⁸³. Bir başka ifade ile, bir parka giriş için ücret alınması, onun İş Kanunu kapsamında yer almasına engel olmaz. Böylelikle, Belediyeye ait park ve bahçeler, işyerlerinin eklentisi konumundaki yeşil alanlar İş Kanununa tabidir.

Yine, ifade edelim ki, park ve bahçe işleri, halkın yararlanmasına açık veya işyerinin eklentisi olması durumunda iseler İş Kanunu kapsamında yer alırlar. Yoksa, bir kimsenin özel bir bahçesi, parkı ya da fidanlığı

⁸¹ Buna karşın maddenin gerekçesinde bu husus açıklığa kavuşturulmuştur. Gerçekten Gerekçe'ye göre, "(d) fıkrasıyla tarım işine benzemekle beraber bünyesi özellikleri itibarıyla İş Kanununa tabi işlerin veya işyerlerinin devam veya eklentisi durumunda bulunan park ve bahçe işleriyle tarım işyerlerine nazaran tamamen müstakil ve ayrı özellikler gösteren belediye ve sair kamu teşekküllerinin halka açık park ve bahçe işleri de, kontrol ve denetleme ve bu kanunun bu işyerlerine de uygulanmasındaki kolaylık göz önünde tutularak, kanun buralarda çalışanlara da teşmil edilmiş ve bu suretle çalışanlar da sosyal teminat altına alınmıştır", *Çenberci* 1986, s.183-184.

⁸² *Ekonomiye* göre, "Ağaç ve çiçek yetiştirilmesi tarım işlerine dahildir. Ancak bunlar İşK'nun kapsamına giren bir işin yürütüldüğü işyerinin eklentisi durumunda olan yerlerde yapılmakta ise, örneğin inşaat malzemesi veya cam eşya yahut ilaç imal edilen işyerlerinde işletmeye ayrılan binaların etrafı bahçe olarak tanzim edilerek ağaç ve çiçek yetiştirildiğinde, bu işler tarım işi olmasına rağmen İşK'nun kapsamına girecektir. Esasen böyle bir işyerinde "asıl iş" tarım işi olmadığı ve işyerinde yürütülen işin hangi işkoluna dahil bulunduğu asıl iş göz önünde tutularak tayin edilmek gerektiğinden, bir işyerinin "avlusunda" çiçek yetiştirilmesinin, oradaki asıl işin dışında bağımsız ve başlı başına tarımsal ürün elde edilmesine yönelik bir iş olduğu da söylenemez", *Ekonomi*, İş Hukuku, s.68.

⁸³ *Çenberci* 1986, s.184; *Uygur*, s.312.

varsa, burada yapılan işler tarım işi sayılır ve İş Kanunu kapsamında yer almazlar⁸⁴.

SONUÇ

Tarım işleri, uzun yıllardan beri, iş mevzuatı içerisinde tanımlanmamış, bu konuda ortaya çıkan boşluk yargı kararları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu sefer yasa koyucu 4773 sayılı Kanun ile tarım işinin hangi anlama geldiğini tesbit etmiştir. Ancak bu tesbit, 15.3.2003 tarihinde yürürlüğe girecektir. İş K.m.6/III'de ifade edilen tarım işleri, esas itibarıyla bitkisel ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi için toprağın iyileştirilip, işlenmesi ve hayvan yetiştirilmesidir. Bu arada ormancılık da tarım işi olarak nitelendirilmiştir. Oysa orman işleri ile tarım işleri aynı gibi görünse de, bunlar arasında da farklı olan hususlar vardır.

Yasa koyucu tarım işlerinin kapsamını tesbit ettikten başka, 4773 sayılı Yasa ile **elliden fazla** işçinin çalıştığı yerlerdeki tarım işlerinde çalışanların İş Kanunu kapsamı içerisine alındığına da hükmetmiştir. Bu düzenleme de 15.3.2003 tarihinde yürürlüğe girecektir. Bugüne kadar gerek öğretisi ve gerekse yargı kararlarında tarım işlerinin özelliklerinden ötürü ayrı bir iş kanunu (tarım iş kanunu) çıkarılmak suretiyle tarım kesiminde çalışanların kanun kapsamına alınmalarının isabetli olacağı vurgulanmış, hatta bu alanda birkaç kez yasa taslağı da hazırlamıştır. Ancak şimdi elliden fazla işçinin çalıştığı işyerlerinde tarım işinde çalışanlar, İş Kanunu kapsamına alınmaktadır. Bu değişiklik son derece isabetsizdir. İş Kanunu hükümlerinin bir kısmının tarım işlerinde uygulanma kabiliyeti yoktur. Örneğin sakat çalıştırma yükümlülüğü hangi esaslar doğrultusunda düzenlenecektir. 4773 sayılı Kanun, tarım işlerinin özelliğini göz önünde tutan bir yönetmelik hazırlamaktan bahsetmekte ise de, Yönetmeliğin bu problemi halledemeyeceğini düşünüyoruz. Sonra elliden daha az işçinin çalıştığı yerlerde tarım işlerinde çalışanların akıbeti ne olacaktır? Onlara ayrı bir tarım iş kanunu mu çıkarılacaktır, yoksa korumasız, Borçlar Kanunu kapsamında çalışmaya/çalıştırılmaya devam mı edeceklerdir. Daha henüz Yasa yürürlüğe girmediği için, en kısa zamanda bu yanlıştan dönülmesi en büyük dileğimizdir.

Tarım işlerinin bir kısmı daha sonra Kanun kapsamına alınmıştır. Bunlar tarım sanatları ile tarım alet, makine, araç ve gereçlerinin yapıldığı ve onarıldığı yerler ile tarımsal işletmelerdeki her türlü yapı işi ve halka açık ve işyerlerinin eklentisi durumundaki park ve bahçelerdeki işlerdir. Buralarda yapılan çalışmaların bir kısmı gerçekte bakıldığında

⁸⁴ *Erkul, İş Hukuku, s.74.*

Kamu-fl; C: 7, S: 2/2003

tarım işi niteliğinde değildir. Ancak İş Kanununun açıkça bunların da Kanun kapsamda yer almış olduklarını belirtmiş olması isabetlidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR*

- AKI**, Erol, Ferdi İş İlişkisinin Kurulması ve İşin Düzenlenmesi Açısından Yargıtayın 1993 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1993, İstanbul 1995.
- AKSOY**, Suat, Tarım İşçilerinin Hukuki Durumları, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982.
- AKSOY**, Tarımda İş Hukuku, Ankara 1969. (**Tarımda İş Hukuku**)
- AKYİĞİT**, Ercan, İctihatlı ve Uygulamalı İş Kanunu Şerhi, Ankara 2001. (**İş Kanunu**)
- AKYİĞİT**, Ercan, İş Hukuku, Ankara 2002.
- AYDEMİR**, Fatih, Türkiye'de Orman İşçileri, Ankara 2000 (Söz konusu eser, Türk-İş'in internet sayfasından, word belgesi olarak indirilmiştir. Bu nedenle sayfa numaraları orijinal metinle uyumsuzluk gösterebilir).
- BARON**, Sherry/**ESTILF**, Cherly F./**STEEGE**, Andrea/**LALICH**, Nina, Ergonomics for Farm Workers, US. Department of Health and Human Service, Cincinnati 2001.
- BAYKAL**, Meftun, İş Hukuku Sözlüğü, Ankara 1969.
- BERKSUN**, Abdullah/**EŞMELİOĞLU**, İbrahim, Açıklamalı-Gerekçeli-İctihatlı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Ankara 1989.
- BÜLBÜL**, Mehmet, Tarım İşçileri, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982.
- CENTEL**, Tankut, İş Hukuku, Bireysel İş Hukuku, C.1, 2.B., İstanbul 1994.
- ÇAĞLAR**, Tarım ve Ormancılık Kesimlerinde İş Yaşamıyla İlgili Tarımsal Sorunlar ve Çözümüne Yönelik Öneriler, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982.
- ÇAKMAK**, İhsan, Şerhli Sosyal Sigortalar Kanunu, C.1, Ankara t.y.
- ÇELİK**, Nuri, İş Hukuku Dersleri, 15.B., İstanbul 2000.
- ÇENBERCİ**, Mustafa İş Kanunu Şerhi, 4.B., Ankara 1978.
- ÇENBERCİ**, Mustafa, İş Kanunu Şerhi, 6.B., Ankara 1986. (**1986**)
- ÇENBERCİ**, Mustafa, Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi, Ankara 1985.

* Yollama yapılırken kullanılan kısaltmalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

- ÇOBAN**, Celal, Orman İşçileri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982.
- EGEMEN**, Erdal/**TEMİZ**, Semih, İş Hukuku Mevzuatı ile İlgili Örnek Kararlar (1967-1991), İstanbul 1991.
- EKMEKÇİOĞLU**, Hüseyin, Tarım İş Kanunu Tasarısının İşçi Açısından Tahlili, Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, MPM., Ankara 1971.
- EKONOMİ**, Münir, İş Hukuku, Ferdi İş Hukuku, C.1, İstanbul 1984. (**İş Hukuku**)
- EKONOMİ**, Münir, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1997 Yılı Emsal Kararları, Ankara 2000.
- EKONOMİ**, Münir, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin 1999 Yılı Emsal Kararları, Ankara 2002.
- ERGİN**, Berin, Seçim Yatırımı Yöntemlerinden 4773 sayılı Yasa, Neden Türkiye'yi İleri Taşıyacak İş Kanunu Çizgilerini İçeremedi ? İşveren C.XL, S.12, Eylül 2002.
- ERTÜRK**, Erkan Sosyal Sigortalar Kanunu Uygulaması, Ankara 1999.
- ESENER**, Turhan, İş Hukuku, 3.B., Ankara 1978.
- EŞMELİOĞLU**, İbrahim, Gerekçeli Açıklamalı-İçtihatlı İş Kanunları ve Mevzuatı, Ankara 1986.
- GÜNAY**, Cevdet İlhan, İş Mahkemeleri Kanunu Şerhi, Ankara 2000. (**İş Mahkemeleri**)
- GÜNAY**, Cevdet, Şerhli İş Kanunu, Ankara 1998.
- GÜVEN**, Ercan/**AYDIN**, Ufuk, İş Hukuku, 2.B., Eskişehir 2000.
- GÜZEL**, Ali, Sosyal Sigortalar Açısından Yargıtayın 1999 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1999, İstanbul 2001.
- GÜZEL**, Ali, Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtayın 1987 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1987, İstanbul 1989.
- GÜZEL**, Ali/**OKUR**, Ali Rıza, Sosyal Güvenlik Hukuku, 8.B., İstanbul 2002.
- HERAL**, İsmail, Tarım İş Kanunu Tasarısının İşveren Açısından Tahlili, Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, MPM., Ankara 1971.
- İZVEREN**, Adil, İş Hukuku, (I II III), Ankara 1974.
- KAMU-İŞ**, Çalışma Hayatı ile İlgili Yargıtay Kararları, 1990-1995, Ankara 1996.
- KILKIŞ**, İlknur, Tarımda Ücretle Çalışanların Çalışma Sorunları: Tarım İş Yasası'nın Eksikliği, Kamu-İş, C.3. S.3, Ocak 1994.

Kamu-fl; C: 7, S: 2/2003

KIZILAY, Erkal, Orman İşçilerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM., Ankara 1982.

NARMANLIOĞLU, Ünal, İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri I, 3.B., İzmir 1998.

ÖZDÖNMEZ, Metin, Ormancılık İşkolunda İşçi İstihdamı, Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri, MPM., Ankara 1982, s.40. 4773 sayılı Kanun da dar anlamda ormancılığı tarım işi olarak nitelendirmiştir.

SAYMEN, Ferit Hakkı, Türk İş Hukuku, İstanbul 1954.

SOYER, Polat, Ferdi İş İlişkinin Kurulması ve İşin Düzenlenmesi Açısından Yargıtayın 1997 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1997, İstanbul 1999. (Değerlendirme 1997)

SÜMER, Hâluk Hâdi, İş Hukuku, 8.B., Konya 2002.

SÜZEK, Sarper, İş Hukuku (Genel Esaslar-İş Akdi), İstanbul 2002.

ŞEKER, Murat, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu Takdim Tebliği, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu, TARIM-İş, 21 Nisan 1992, Ankara, Ankara 1992.

TARIM-İŞ, Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları Sempozyumu, 21 Nisan 1992, Ankara, Ankara 1992.

TUNCAY, A. Can, Çimento İşveren, C.4, S.1, Ocak 1990.

TUNÇOMAĞ, Kenan, Sosyal Sigortalar Açısından Yargıtayın 1976 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi, Yargıtayın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1977, İstanbul 1979.

TUNÇOMAĞ, Kenan, Türk İş Hukuku, C.I, 2.B., İstanbul 1975. (**Türk İş Hukuku**)

TUNÇOMAĞ, Kenan/**CENTEL**, Tankut, İş Hukukunun Esasları, İstanbul 1999.

UYGUR, Turgut, İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kavramlar, Yargılama, Ankara 1980.

YELEKÇİ, Memduh, Notlu-İzahlı-İçtihatlı, Sosyal Sigortalar Kanunu, 7.B., Ankara 1987.

YELEKÇİ, Memduh/**YELEKÇİ**, İlhami, İş Kanunu Külliyatı, Ankara 1992.